

.....

Kuczi Tibor

A tudományos és a mindennapi nyelvhasználatról

A dolgozat főbb megállapításaival egyetértek, örömmel olvastam, mivel sokunkban meglévő óhaj teljesült: Niedermüller Péter a társadalomtudományokban az utóbbi években bekövetkezett változások – ahogy ő nevezi: interpretatív fordulatának – elemző összefoglalására vállalkozott, magas színvonalon. Írása hozzásegítheti a pszichológusokat, történészeket, antropológusokat, filozófusokat, szociológusokat egy nálunk ez idáig alig létező eszmecseréhez. Az alábbi kritikai észrevételeimet egy ilyen dialógushoz való hozzájárulásnak szántam. Bírálatomat három pontban fogalmaztam meg.

1. A szerző dolgozata közel harmadrészét a hagyományos néprajz fogyatékoságai elemzésének szenteli. Ekkora terjedelmet egyetlen más bemutatott irányzat sem kap, noha ez utóbbiak szintéziseként jelenik meg az olvasó előtt a kulturális antropológia. A komponálás szabályai arányosabb szerkezetet követeltek volna. A hagyományos néprajz kritikai leírásának terjedelmét, a bírálat élességét – úgy sejtem – dolgozatán kívüli kontextus határozza meg; egy még lezáratlan küzdelem lehet az oka. Ez magyarázhatja, hogy Niedermüller Péter a hagyományos néprajz értelmezésére egyáltalán nem használja fel azt a gondolati eszköztárat, amelyet írása későbbi fejezeteiben bemutat. A néprajz fogyatékoságait régivágású, éppen az általa élesen bírált tudományra jellemző módszertan alkalmazásával mutatja ki.

Ismerve a szerző néhány munkáját, arra számítottam, hogy dolgozatában a kulturális antropológia intenciói szerint igyekszik értelmezni a hagyományos néprajzot; egy adott

.....

korszak kollektív szemléleteként vagy szűkebben: egy értelmiségi csoport beszédmódjának tematizálva. Vártam, hogy fölteszi a kérdést, milyen volt e tudomány tárgykonstrukciója, összehasonlítva a kortárs társadalomtudományokkal, illetve elhelyezi a hagyományos néprajzot a diskurzusok egy adott rendjében. Így bizonyára árnyaltabban, s főként "megértőbben" írt volna e tudomány és a politika, illetve az ideológia összefüggéseiről. És aligha tulajdonította volna a néprajz elméleti tisztázatlanságainak, gyengeségének azt, hogy különböző reakciós politikai, ideológiai, kulturális célok szolgálatába állították. Már csak azért sem, mert egyetlen tudomány sincs bebiztosítva pusztán a kiérlelt elméleti, módszertani eljárásai által az ellen, hogy valamely politikai ideológia felhasználja. Kétségtelen, hogy a hagyományos néprajz és a hatalom között volt kapcsolat, csak hogy ennek elítélésé, a normatív számonkérés helyett azt vártam, hogy a szerző felveti a kérdést: a hatalom miért éppen a néprajz fogalmaiban gondolkodott a világról s nem például a biológiában vagy a közgazdaságtanban? Milyen volt a diskurzusok rendje, amelyben a hatalom éppen a néprajzra támaszkodott?

A szerző bírálja a "megmentést". Pedig az elutasító bírálat helyett rendkívül izgalmas lett volna, ha felveti, hogy mi ennek az adott korszakban a jelentése, a valóság milyen elgondolását tette lehetővé, általa hogyan konstruálódott, illetve milyen más diskurzusokban értelmeződött még a múlt. Nietzsche *A történelem hasznáról és káráról* című könyvében a modern történetírást a történelem megsemmisítésével vádolja: a tények összegyűjtése, megtisztítása a hozzájuk tapadt legendáktól a múltra vonatkozó kollektív emlékezet felszámolását jelenti. A néprajzban a "megmentés" a pozitív történetíráshoz hasonlóan a köznapit múltértelmezés kritikai lerombolása? Vagy itt a múlt jelentése megmarad a hétköznapi értelemösszefüggés keretén belül?

Ugyancsak fontos lett volna – még egy példát említve – a néprajz tudománya és a laikus megközelítések közötti határ alaposabb elemzése. Ez a probléma csak negatív beállításban szerepel a dolgozatban; a szerző a műkedvelő néprajzot a tiszta tudományosság veszélyeztetőjeként, a megismerés fejlődésének az akadályozójaként mutatja be, illetve a másik oldalon a tudomány művelőit is elmarasztalja: nem védtek szilárdan a tudomány bástyáit a laikusokkal szemben. Pedig a jelzett problémáival kapcsolatban szintén felvethető egy sor érdekes kérdés: milyen lehetett a társadalomról való beszéd a műkedvelő néprajz nyelvén; a társadalom dolgai iránt érdeklődő emberek miért éppen a néprajzban találták meg az alkalmas tudományt a problémák megragadására és kifejezésére; mi volt a laikusok által begyűjtött paraszti használati tárgyak jelentése, mi volt ezek kontextusa; milyen más diskurzusok voltak a néprajzon kívül elérhetőek a nem professzionalisták számára. (Biztos vagyok benne, hogy nem ért félre a szerző. Nem a fentebb elősorolt kérdéscímre vártam választ dolgozatától. A kérdésekkel mindössze illusztrálni igyekeztem, hogy szerintem a kulturális antropológia a hagyományos néprajznak milyen típusú értelmezését tette volna lehetővé.)

Az előbbiekben jelzett megközelítéssel szemben Niedermüller Péter a hagyományos néprajzot a jelen hallgatólagosan magasabb rendűnek tekintett tudományos álláspontjáról írja le, amely ebben az ábrázolásban szükségképpen fogyatékos, részleges, a tudományos gondolkodás evolúciójának alsóbb fokán megrekedtnek látszik.

2. Niedermüller Péter dolgozata utolsó lapjain summázatát adja annak, miként értelmezi a kulturális antropológia társadalmi, morális funkcióját. Ennek az összefoglaló elmélkedésnek egyik kulcsmondata a következő: "Egyetlen etnográfus, antropológus, vagy kultú-

raalkotó sem tud mást tenni, mint a »világot« úgy leírni, ahogy az az ő szemléletében, világképében létezik..." (120. o.) Ezzel a megállapítással egyetértek, tökéletesen összecseng a fenomenológiai gondolkodás intencióival. Vitám van viszont azzal az állítással, amelynek a helyét a fenti idézetben három ponttal jelöltem, amely így hangzik: "és pontosan ebben rejlik legfőbb felelőssége". Ha egyszer elfogadjuk azt, hogy a "világ" leírása megszabott a társadalomtudós számára is, mivel csak azt és úgy veszi észre belőle, ami és ahogyan számára egy adott fogalmi, gondolkodásbeli séma által bejelentkezik, akkor legfeljebb csak arról beszélhetünk, hogy ebben rejlik a legfőbb morális *nehézség*. Ha egy kultúraalkotó nem tud mást tenni, mint a "világot" úgy leírni, ahogy az számára "bejelentkezik", akkor ez a probléma korlátozza a morális felelősség lehetőségét, s nem pedig – ahogy a szerző állítja – magában foglalja. Ebből következően a társadalomtudomány erkölcsi felelőssége legfeljebb abban állhat, hogy folyamatosan reflektál a maga ismeretelméleti helyzetére, tudatosítja, hogy nem szabadon, tetszése szerint beszél a világról, mivel számára kikerülhetetlenül adott fogalmakat, gondolati sémákat használ. Továbbá arra is reflektálnia kell, hogy az "erről a világról megfelelő módon beszélni" (120. o.) egy adott korszak jellegzetes értelmiségi ideológiájából következő igény, s nem pedig a társadalomtudományi gondolkodás ismeretelméleti pozíciója által adott morális lehetőség (amelyet a szerző interpretációja szerint a hagyományos néprajz képviselői nem voltak képesek kiaknázni, így ezen az alapon is elmarasztalja őket).

3. "Nincsenek... kulturálisan homogén, egynemű társadalmak, legfeljebb a politika, az ideológia és a tudomány úgy tüntette fel, mintha léteznének ilyen egynemű társadalmak" – olvashatjuk az 118. oldalon. Ebből, mint a felsorolásból kitetszik, a tudományok is kivették részüket. Többek között a szociológia – nem tudatos ferdítése révén – látta és ábrázolta a valóságot homogénnek. Egyetértek a fenti megállapítással, de némileg árnyalni szeretném. A fogalmazásból azt olvasom ki, hogy egyfelől mintha létezett volna egy sokszínű, heterogén valóság, másfelől pedig a politika, ideológia és a tudományok egy bizonyos csoportja és az utóbbiak belegyömöszölték ezt a sokrétű világot a maguk leegyszerűsítő racionális fogalmaiba.

A különböző gondolkodási formák között nincsenek ekkora távolságok. A mindennapi gondolkodás is átveszi, a saját helyzetére alkalmazza a hatalmi vagy a tudományos fogalmakat. A hétköznapi ember saját testét, betegségeit, gyermeknevelési problémáit, társadalmi helyzetét, a történelmet a tudomány által felajánlott fogalmakban gondolja el. Ebből következően nem csak a tudományok homogenizálták a valóságot mondjuk a hetvenes évtized Magyarországon, hanem maga a valóság is, beleértve a hétköznapi életet is, ennek a homogenizáló világlátásnak az alapján (is) szerveződött. Nem arról van tehát szó, hogy csak el kell húzni a valóság elől az egyneműsítést kieresztő ideológiát és a régivágású társadalomtudományokat, és így nyomban előtűnik a világ mindig is volt sokszínűsége. Például a testünkkel, egészségünkkel kapcsolatos beállítódásváltás manapság azt jelenti, hogy az egészség–betegség értelmezésének, kezelésének korábbi, a mindennapi gondolkodásban is domináns természettudományos-orvosi racionalitás alapja feloldódni látszik. Nagy a kínálata az olyan könyveknek, szolgáltatásoknak, amelyek egy-egy betegséget valamilyen "filozófiai", "kozmozóniai", "természetgyógyászati" összefüggésbe ágyazva tárlalnak, aminek eredményeképpen sikerrel felszámolják a testhez való viszony fragmentáltságát (az étkezés, a gyógyszereszedés célzott, egy adott probléma

.....

megoldására irányított racionalitását), ezekben a test mint anatómiailag, fiziológiailag szét nem tagolható természet jelenik meg.

A változás nem azért következhetett be, mert megszűnt az ideológia és a hivatalos orvoslás diktatúrája, és így egyszerre láthatóakká váltak az egyébként korábban is létező alternatív gyógyászati eljárások. Sokkal inkább magában a mindennapi életben történt egy jól kitapintható beállítódásváltás, amely nyomán a racionalitás, a medicinába vetett hit megingott, s utat engedett más típusú orientációknak is. (A fentiekben persze nem azt állítom, hogy a mindennapi gondolkodás és az orvostudomány korábban azonos mértékben homogenizálta volna a test, a betegség problémált. De a mindennapi gondolkodásban a medicina racionalitása feltétlen legitimitást élvezett.)

Fontos hangsúlyozni, hogy nem csupán kölcsönhatás van a mindennapi élet és a tudományos gondolkodás formái között, hanem szorosabb megfelelés. De ezt Niedermüller Péter jól tudja, hiszen ezt írja: "Az így konstituálódó életvilág egy belső, társadalmi logikával bír, amely a megélt emberi tapasztalatok, a megélt történeti események és a megélt társadalmi struktúrák szűrőjén, közvetítésén keresztül ragadható meg. A tudomány számára sincs más »tér« ezen a valóságon kívül; a tudomány a saját nyelvét – absztrakt fogalmait, kategoriális rendszerét – ugyanebből a valóságból meríti és ugyanennek a valóságnak a segítségével hozza létre" (117–118. o.). Ha elfogadjuk, hogy a tudomány számára sincs más "tér", akkor nehezen értelmezhető az, hogy az elmúlt időszakban egy heterogén világgal egy ettől egészen különböző tudomány és ideológia állt szemben. Valószínűbb, hogy a mindennapi élet és tudományok között létezett valami lényegi hasonlóság; a dolgokról való vélekedésekben, a fogalmak használatmódjában figyelmeztető megfelelések voltak; Foucault kifejezését használva: közös volt az episztéméjük. Így az a beállítás, hogy a szociológia, antropológia, történettudomány és persze a hivatalos ideológia homogenizálta a máskülönben heterogén társadalmat, a jelenben tapasztaltak visszavetítése. Az a posztmodern szemléletmód, amelyet a szerző többek között a kulturális antropológia sajátjaként bemutat, a mindennapi életben bekövetkezett változásokkal egyitt keletkezett.